

نگاهی به شرایط طبیعی، انسانی و اقتصادی و جاذبه های

شهرستان دامغان زادگاه استاد منوچهری

پرویز کردوانی (۱)

مقدمه:

در مراسم باشکوهی که برای بررسی شخصیت و افکار و اندیشه های شاعر بلند آوازه کشورمان، استاد منوچهری دامغانی به همت والای اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سمنان برگزار می شود، بنظر می رسد که ابتدا لازم است شرایط طبیعی و انسانی زادگاه این شخصیت برجسته، مورد بررسی قرار گیرد زیرا، عوامل طبیعی و انسانی زادگاهش در شکل گیری شخصیت و پرورش افکار و اندیشه هایش بدون شک مؤثر بوده است. اما چون مطالب درباره اوضاع طبیعی و انسانی یک شهرستان خیلی زیاد است و ذکر یکایک و جزئیات آنها در حوصله این مقاله نیست، سعی می شود فقط به نکات اساسی پرداخته شود و بر این اساس، برخی عوامل طبیعی و اقتصادی و انسانی و نیز توانهای محیطی و جاذبه های توریستی این شهرستان، به اختصار مورد بررسی قرار می گیرد.

۱- موقعیت ریاضی و جغرافیایی، توپوگرافی و زمین شناسی

دامغان بین ۵۳ درجه و ۴۲ دقیقه تا ۴۵ درجه و ۴۹ دقیقه طول شرقی و ۳۶ درجه تا ۳۴ دقیقه عرض شمالی قرار گرفته است. این شهرستان محدود است از شمال به کوههای البرز و از جنوب به دشت کویر و از غرب به شهرستان سمنان و از شرق به

بی مرزی زیبای هر دشت و دمن را
کردی زهنر، شهره و آوازه وطن را

همراز تویی با سمن و سوسن گلزار!

در گلشن شوق تو، خوشا گشت و گذاری
تو خالق گلزار پر از نقش و نگاری
رخسار چمن را به هنر آینه داری
شایسته ترین شاعر این شهر و دیاری
از نسل گل و لاله و از ایل و بهاری

از طایفه سروری و همزاد سپیدار!

گفتند خزان و نه خزانی که تو گفتی
گفتند، ولی کی به بیانی که تو گفتی
دیدیم بهار نه از آنی که تو گفتی
نی گردش آن باد وزانی که تو گفتی
هرگز نشنیدیم چنانی که تو گفتی

هر چند که گشتیم در این دایره بسیار!

* - استاد گروه آموزشی جغرافیا دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران و

عضو انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان سمنان

شهرستان شاهرود .

شهر دامغان در دامنه جنوبی البرز و در ۱۲۰ کیلومتری شرق سمنان و ۷۰ کیلومتری غرب شاهرود واقع شده است .

قسمت اعظم مساحت شهرستان دامغان را دشت و قسمت دیگر را کوهستان تشکیل می دهد .

بلندترین نقطه این شهرستان ، قله ای است به ارتفاع ۳۸۱۳ متر ارتفاع از سطح دریا در کوه سرتنگه از سلسله کوهستان البرز و پست ترین نقطه آن ، ۱۰۶۳ متر از سطح دریا ارتفاع دارد که در کویر چاه جام در جنوب دامغان واقع شده است . شیب دشت دامغان از شمال به جنوب است که از چاه جام ، به سمت دشت کویر بازم از ارتفاع آن کاسته می شود تا اینکه کوههای کم ارتفاع واقع در جنوب ، چاله یا دشت دامغان را از دشت کویر ، جدا می کند . از نظر زمین شناسی ، قدیمی ترین تشکیلات منطقه ی دامغان مربوط به دوره پرکامبرین است .. این تشکیلات زمین ساختی شامل شیست ، گنیس ، و دیگر سنگهای دگرگونی می باشد .

در کوهستانهای شمالی دامغان گسلهای متعددی با جهت جنوب غربی - شمال شرقی وجود دارد که رعایت آن در ایجاد ساختمانها و دیگر تأسیسات به خاطر احتمال وقوع زلزله لازم است .

خلاصه ، دامغان در یک چاله مستقل زمین ساختی واقع شده که شمال آن را کوههای البرز و جنوب آن را دشت کویر (قسمتی از بزرگترین نمکزار ایران و جهان) فرا گرفته است . قسمت اعظم منطقه ای دامغان از دشت وسیعی تشکیل شده است که دارای شیبی مناسب (همگرا و بسیار ملایم با ۱٪) به سمت جنوبی می باشد .

آب و هوا

شهرستان دامغان با توجه به وجود ارتفاعات در شمال دشت کویر در جنوب تقریباً

می توان گفت که دارای سه تیپ اقلیمی است . منطقه نیمه خشک و معتدل تا سرد کوهستانی در شمال و منطقه خشک و معتدل در پایکوه و شهر دامغان و منطقه خشک معتدل تا گرم و کویری در جنوب .

علاوه بر باد آلیزه که بیشتر تابستانها از شرق به غرب می وزد، خود منطقه ی دامغان به دلیل مرتفع و پست بودن، دارای باد زیادی است که از جهات مختلف و در روزهای مختلف می وزد مانند باد چالو که جهت وزش آن از شمال به جنوب و فصل وزیدن آن بیشتر در بهار و بطور متناوب (یک تا دو روز) است. باد شهریار که از جنوب به شمال و عموماً در فصل بهار، آنهاهم بطور متناوب می وزد. این باد که از سمت کویر می آید خساراتی به محصولات کشاورزی نیز وارد می آورد.

به موجب آمار هواشناسی ایستگاه کلیماتولوژی دامغان (با مختصات ۵۴ درجه و ۱۹ دقیقه طول شرقی و ۳۶ درجه و ۹ دقیقه عرض شمالی و ارتفاع ۱۸۰۰ متری از سطح دریا)، مقدار متوسط بارش سالانه این منطقه ۱۲۰ میلی متر است و از سالی به سال دیگر متفاوت می باشد به عنوان مثال ۱۳۵۲ بالغ بر ۳۰۸ میلی متر بارش داشته است.

با توجه به توپوگرافی و شیب دشت دامغان، مقدار بارش سالانه از ارتفاعات به سمت دشت و دشت کویر کاهش می یابد بطوری که مقدار متوسط بارش سالانه حاشیه دشت کویر به حدود ۱۰۰ میلی متر می رسد.

بر اساس آمار ایستگاه مزبور میانگین دمای هوا، حدود ۲۶ درجه سانتی گراد است و میانگین حداکثر مطلق دما ۴۲ درجه سانتی گراد می باشد و رطوبت نسبی هوا در ایستگاه مذکور ساعت ۶/۳۰ صبح ۶۰ درصد و ساعت ۱۲/۳۰ برابر ۴۱ درصد می باشد. قابل ذکر است که این شرایط آب و هوایی برای پرورش درخت پسته نیز مناسب است.

اما آمارهای موجود در سالنامه های هواشناسی کشور با آمار مذکور در بالا متفاوت

است. طبق این منبع در یک دوره پنج ساله میانگین بیشترین دمای روزانه ۲۲/۲۵ می باشد و متوسط بارش پنج ساله ۱۵۵ میلی متر بوده است.

وضعیت آب دامغان

دامغان دارای آبهای سطحی و زیرزمینی است این آبها، ریزش باران و به خصوص برف منطقه ی کوهستانی و چشمه سارهای این منطقه است.

مقدار بازده آبهای زیرزمینی نسبت به مقدار بازده آبهای سطحی بسیار زیادتر است. به همین دلیل وجود قنات و چاه در منطقه، از اهمیت خیلی بیشتری برخوردار است، در این شهرستان رود های پر آبی وجود ندارد و آنچه هم که وجود دارد در قسمت کوهستانی آن است که مهمترین آن رود چشمه علی دامغان است که از چشمه ای به همین نام سر چشمه می گیرد. این رود که از داخل کوهستان البرز سر چشمه می گیرد با جهت شمال غربی - جنوب شرقی جریان دارد و در محل روستای آستانه به دامغان رود می پیوندد که از اهمیت کمتری برخوردار است. حوضه آبریز این رود بیش از ۱۰۰ کیلومتر است که تا کویر چاه جام ادامه دارد.

چشمه علی که پر آب ترین رود دامغان از آن سر چشمه می گیرد و در پیدایش شهر دامغان و دیگر مراکز جمعیتی و مناطق کشاورزی نقش بسیار مهمی دارد، از دل کوههای آهکی (کارستی) بیرون می آید. متوسط آبدهی رود حاصل از آن ۵۰۰ لیتر در ثانیه است که اب آن بین شهر و حدود ۲۵ روستا تقسیم می شود.

آب دامغان علاوه بر چشمه علی از نه‌های شش آسیاب در شرق، کال شور (رود شور) در جنوب و چاه عمیق و نیمه عمیق و قنات تأمین می شود. آب چشمه علی دارای سنگینی موقت (بیکربنات کلسیوم) است که هم برای کشاورزی بسیار خوب است و هم به سلامت انسان لطمه ای وارد نمی آورد ولی آب چاه هائی که برای تأمین آب شهر اختصاص یافته هم دارای سنگینی موقت و هم سنگینی دائم (املاح زیاد) است که مانند آب چشمه علی گوارا نیست.

آب شرب به ویژه کشاورزی و دامداری و صنعت شهرستان دامغان، علاوه بر آبهای سطحی که از چشمه علی سر چشمه می گیرد، بیشتر از آبهای زیرزمینی تأمین می شود:

قنات، چاه های عمیق و نیمه عمیق

قنات:

قنات که اختراع ایرانیان است و قدمتی برابر با تاریخ کهن ایران دارد^(۱) در زادگاه استاد منوچهری نیز حفر آن از گذشته های دور رواج پیدا کرده و در گذشته، تنها وسیله استفاده از آبهای زیرزمینی به ویژه در مناطق دشتی قنات بوده است، بطوری که طبق آمار موجود ۱۳۱ رشته قنات در منطقه ی دامغان وجود داشته که در سال آبی ۷۶-۷۵ فقط ۲۴ رشته آن آبدار بوده است. این قناتها به دلایل مختلف از جمله سیل، عدم توجه به آن و به ویژه حفر چاه های عمیق و نیمه عمیق در دهه های اخیر خشک شده اند. در بین قناتهای دایر طویل ترین آنها قنات شوکت آباد است که ۸/۵ کیلومتر طول آن می باشد و عمیق ترین قنات، کلاریز طرزه است که به دلیل بالا بودن سطح آب زیرزمینی در این منطقه، ۶/۸ متر عمق دارد و پر آب ترین قنات دامغان حاجی آباد با دبی ۳۵ لیتر در ثانیه و کم آب ترین قنات، قنات حسن آباد با ۱/۰ لیتر در ثانیه بوده است. ۲۴ رشته قنات دایر حدود ۴/۳۶۴ میلیون متر مکعب ابدهی دارند که نسبت به بهره برداری به وسیله سیستم های جدید آب زیرزمینی، یعنی چاه های عمیق و نیمه عمیق، بسیار کم است.

چاه های عمیق و نیمه عمیق:

۱- به موجب بررسیهای دانشمند فرانسوی: آقای گوبلو دانشمند فرانسوی به مدت ۲۰ سال در ایران بوده و پس از مراجعت به وطنش (قبل از انقلاب) در باره چگونگی پیدایش قنات و خاستگاه آن کتابی نوشته است تحت عنوان: قنات فنی برای دستیابی به آب در ایران که در آن ثابت کرده که قنات، اختراع ایرانیان و خاستگاه قنات، ایران است.

حفر چاه های عمیق و نیمه عمیق موتوری در مناطق روستائی کشور از سال ۱۳۴۰ آغاز شد و در مقطع انقلاب اسلامی و بعد از آن به شدت در روستاها رواج پیدا کرد. هر چند با توسعه ی این روش بهره برداری از آبهای زیر زمینی، منابع آب بسیاری از روستاها تأمین شد و روستاها و مزارع جدیدی بوجود آمدند ولی بسیاری از قنات ها هم به این وسیله خشک شدند که این نوع چاه ها جای آنها را گرفتند.

به موجب آمار امور آب تا سال آبی ۷۶-۷۵ بیش از ۵۴۰ حلقه چاه نیمه عمیق در دشت دامغان حفر شده که تنها ۲۰۸ حلقه آن فعال و در دست بهره برداری است و همچنین در ۲۰ ساله اخیر بالغ بر ۵۳۱ حلقه چاه عمیق در این دشت حفر شده که از عمق حداقل ۵۰ متر تا عمق حداکثر ۲۶۰ متر و با آبدهی ۵/۰ لیتر تا حداکثر ۵۲ لیتر در ثانیه از دل زمین، برای شرب و بهداشت اهالی و دامها و اراضی مزروعی باغهای آنها، آب خارج می کنند. بقیه چاههای حفر شده عمیق و نیمه عمیق، به دلایل مختلف از آن جمله فقدان منصوبات، خارج شدن از حیز انتفاع، نداشتن آب، نقص فنی و متروک شدن، آبدهی ندارند و بلا استفاده مانده اند. با این وجود در سرزمین استاد منوچهری (دامغان) در شرایط کنونی حجم آبی که از چاه های عمیق و نیمه عمیق بدست می آید بیش از ۳۰ برابر حجم آبی است که از قناتها حاصل می شود: (از چاه های عمیق ۱۲۸/۴۸ و از چاه های نیمه عمیق ۵/۶۶ ولی از قناتها ۴/۳۶۳ میلیون متر مکعب در سال).

کیفیت و مصارف آب:

نتایج تجزیه شیمیائی ابها نشان داده که در مجموع کیفیت آب زیر زمینی دشت دامغان بالنسبه خوب است و کیفیت نامطلوب آب، بیشتر به بخشهای پایانی و انتهائی دشت و حاشیه کویر دامغان مربوط میشود. اما در جنوب دشت کیفیت آب سفره های محصور و عمیق، بهتر از کیفیت آبهای سفره های سطحی این مناطق است. در مجموع کیفیت آب دشت دامغان به گونه ای است که امکان توسعه

زراعت و باغها را فراهم کرده است. (هدایت الکتریکی مخصوص آنها از ۱۰۹۸ تا ۷۸۵۸ میکروموس بر سانتیمتر است).

دشت دامغان، یکی از حاصلخیزترین دشتهای استان سمنان است که بیشتر آب مصرفی آن در کشاورزی از طریق چاههای عمیق و نیمه عمیق تأمین می شود (۱۳۴/۱۳۸ میلیون متر مکعب از ۵۹۳ چاه). بعد از کشاورزی، مصرف آب برای شرب و بهداشت زیاد است (۵/۵۶۴ میلیون متر مکعب از ۱۳۸ حلقه چاه) و سرانجام مصرف در صنعت که ۳/۶۷۱ میلیون متر مکعب آب از طریق ۵۹ حلقه چاه برای آن تأمین می شود. به این ترتیب معلوم می شود که در دشت دامغان آب زیر زمینی، بیش از آب سطحی در رفع نیازمندیها نقش دارد که ضرورت بهره برداری بهینه و حفظ آن را برای توسعه ی پایدار این منطقه، ایجاب می کند.

خاک

در دشت دامغان از پای ارتفاعات البرز در شمال به سمت کویر جنوب، قطر ذرات تشکیل دهنده ی خاک کوچکتر می شود. این دشت که شیب ملایم دارد (حدود ۱٪) در کشاورزی قابل بهره برداری است.

قسمت اعظم خاکهای دامغان از تیپ خاکستری رنگ (سیروزم) است که به دلیل خشکی آب و هوا و کمبود پوشش گیاهی از لحاظ ماده آلی (هوموس) فقیر می باشد. مواد تشکیل دهنده آن، سنگهای رسوبی (تبخیری، مانند آهک) و آذرین و دگرگونی و نیز مواد آبرفتی قدیمی می باشد. خاکهای بخش شمالی دامغان آهکی بوده و مواد تشکیل دهنده آنها، سنگهای آهکی و کنگلومرای آهکی هستند. اما در بخش جنوبی به علت کاهش شیب و تجمع مواد رسی و ریز دانه، خاکها اغلب شور هستند که به کویر (نمکزار) تبدیل شده اند. کویر حاج علی قلی (کویر چاه جام) و پائین تر از آن (بعد از ارتفاعات بین دشت دامغان و دشت کویر) اراضی بالنسبه حاصلخیزی وجود دارد که مزارع یا آبدیهائی در آنجا بوجود آمده اند، مانند

روستای معلمان که یک واحه کویری را تشکیل می دهد و در آن انواع مختلف محصولات کشاورزی مقاوم به شوری مانند یونجه، پنبه، کنجد و جو و غیره می کارند.

بعد از این منطقه ارتفاعات مربوط به دوران سوم زمین شناسی واقع شده است که نتوژن نامیده می شود و مواد سازند آن رارس، گچ و نمک تشکیل می دهد. بعد از این ارتفاعات، دشت کویر یا بزرگترین نمکزار ایران و نیز جهان آغاز می شود که به کلی فاقد گیاه و غیر قابل زراعت است.

اما در مجموع خود دشت دامغان برای کشاورزی مساعد است که در آن روستاها و مزارع بسیاری بوجود آمده است در منطقه کوهستانی دامغان نیز در کف دره ها اراضی قابل زرع وجود دارد که در آن از برکت چشمه علی باغها و مزارع بوجود آمده اند.

زندگی گیاهی و جانوری

پوشش گیاهی شهرستان دامغان به دلیل متنوع بودن شرایط اقلیمی، خاک، توپوگرافی آن، بسیار متنوع و متفاوت است و آن را می توان به سه گروه تقسیم کرد:

۱- پوشش گیاهی جنگلی و بوته ای در منطقه ی کوهستانی: در این منطقه علاوه بر بوته هائی چون گون و درمنه و دیگر گیاهان کوهستانی، درختان جنگلی از قبیل ارس (*arss*)، کچف بلوط نیز وجود دارند.

۲- پوشش گیاهی استپی بوته ای: نواحی دشتی که دارای آب و هوایی خشک است، عبارتند از قیج، تاغ، درمنه، سبدک، اشلن، یا اشنیان، جغجغه و خارشتری و غیره.

۳- پوشش گیاهی منطقه ی شور و کویری جنوبی: که به صورت پراکنده و خیلی تنک در اراضی بسیار شور و کویری وجود دارند، از قبیل خارشتری و دیگر انواع گیاهان شوری پسند مانند شورها (*salzola*) به ویژه شور سیاه در شهرستان دامغان

نیز به دلیل متنوع بودن شرایط طبیعی، حیات وحش آن نیز متنوع است، به عنوان مثال در مناطق سرد سیر کوهستانی حیواناتی مانند بز، قوچ و میش و در مناطق معتدل و گرمسیرتر، آهو، یوزپلنگ جبیر دیده می شود و گفته می شود که گورخرها نیز وجود دارند.

معادن و املاح تمام نشدنی کویرها

در مناطق کوهستانی دامغان، با توجه به سازند زمین شناسی، معادن متنوع و متعددی از قبیل گچ، آهک، فیروزه خاکهای نسوز و زغال سنگ وجود دارد مانند معادن زغال سنگ هپان، تنگه قلعه زرد، جام ترخستان، دنبوی دامغان و معادن خاکهای نسوز کمبلو و قوشه. برخی از معادن در گذشته فعال بوده اند ولی در حال حاضر فعالیت ندارند و مقدمات بهره برداری از آن فراهم می باشد مانند معادن زغال سنگ طالو و معادن گچ بشم و شوراب، ساران، شیر بند و معدن روی زروان و معدن فیروزه باغو و معدن آهک مرمریتی دامغان.

در مناطق دشتی جنوب دامغان به ویژه در عرصه های تحت تأثیر شدید نمک و دشت کویر، انواع مختلف املاح مانند کلرور سدیم، سولفات سدیم و کلرور کلسیوم (کویرهای چربه) و شوره زار وجود دارند که املاح آنها قابل استخراج است و مصارف گوناگون دارند. شاید بتوان گفت که اهمیت این کویرها از اهمیت معادن کوهستانی کمتر نباشد زیرا از کویرها انواع مختلف املاح بدست می آید و برخلاف معادن کوهستانی که با بهره برداری تمام می شوند و قابل تجدید نیستند، املاح کویرها اگر از آنها درست استفاده بشود تمام نشدنی و همه ساله و یا هر چند سال یک بار، قابل بهره برداری می شوند و روی همین اصل می توان گفت که کویرها (نمکزارها) منابع طبیعی (تمام نشدنی و تجدید شونده) مناطق خشک هستند، همانگونه جنگل و مرتع، منابع طبیعی (تمام نشدنی و تکثیر شونده) مناطق مرطوب می باشند.

کشاورزی و دامداری

عملکرد بخش وسیعی از منطقه ی دامغان، اشتغال در بخش کشاورزی و کار در روی زمین است، هر چند به علت کمبود آب و عدم امکان مکانیزه کردن کشاورزی، محدودیتی هائی در امر توسعه کشاورزی وجود دارد.

زراعت ها و باغهای این شهرستان همه آبی هستند و مهمترین محصولات زراعی این شهرستان در مناطق کوهستانی و دشتی، گندم، جو جیبوب، سیب زمینی، پیاز، محصولات جالیزی مانند هندوانه و طالبی و غیره) و گیاهان علوفه ای مانند یونجه و گیاهان روغنی (مانند پنبه و آفتاب گردان و غیره) است.

مساعد بودن شرایط اقلیمی و نیز نوع خاک و توقع کم درخت پسته به آب، شرایطی را برای توسعه باغ پسته در این شهرستان بوجود آورده اند، بطوری که پسته، از مهمترین محصولات این شهرستان است که همه ساله علاوه بر مصارف خود شهرستان مقدار قابل توجهی به دیگر نقاط کشور و نیز به خارج از کشور، صادر می شود. از دیگر محصولات باغی این شهرستان می توان انگور، زردآلو، گلابی و گردو و غیره را نام برد.

در این شهرستان، پرورش زنبور عسل نیز به دو صورت سنتی و مدرن رواج دارد. دامداری از یک طرف به علت فقر پوشش گیاهی در مناطق کوهستانی و نیز مراتع دشتی و از طرف دیگر، عدم امکان کشت علوفه مورد نیاز دامها به علت نبودن آب کافی، از اهمیت کمتری برخوردار است. هر چند دام، از انواع مختلف در سراسر منطقه ی دامغان وجود دارند. بیشترین درآمد روستائیان این شهرستان از زراعت و باغداری تأمین می شود

صنایع

در شهرستان دامغان علاوه بر فعالیتهای اقتصادی در زمینه کشاورزی که اساس فعالیت مردم، حول محور آن است. فعالیتهای اقتصادی در زمینه صنعت نیز وجود

دارد. طبق آمار وزرات صنایع، کارخانه ها و کارگاهها متعددی در این شهرستان وجود دارند که طبق آمار سال ۶۵ بشرح زیر است.

کاخانه آرد ۹ واحد، کارخانه یخ سازی ۲ واحد، کارخانه ماشینی ۲ واحد، کارخانه رب گوجه فرنگی ۲ واحد، کارخانه درب و پنجره آلومینیومی ۹ واحد، کارخانه مایع ظرفشویی ۱ واحد، کارخانه صابون پزی صنعتی ۱ واحد، کارخانه ظروف پلاستیکی ۱ واحد، کارخانه آجر فشاری ۱۹ واحد، کارخانه تولید موزائیک ۱۱ واحد و کارخانه و کارگاههای بلور سازی، تیرچه بلوک، بلوک دیواری هر کدام یک واحد و کارخانه و کارگاه مصالح ساختمانی (لوله سیمانی، پله، حوض، وسایل بهداشتی) ۱۴ واحد و کارخانه تولید اکسیژن یک واحد و دیگر کارگاهها ... با توجه به توسعه روزافزون صنعت در منطقه، تعداد کارخانه و کارگاهها در شرایط کنونی، بیش از تعداد مذکور در بالا است.

صنایع دستی

در مورد صنایع دستی فعالیت مردم در این شهرستان بیشتر در زمینه قالی بافی و به مقدار کمی هم پارچه بافی (کرباس و غیره) است. نمد مالی و گلیم بافی نیز تا حدودی رایج می باشد. در ۱۸ روستای این شهرستان، فعالیت قالی بافی رواج دارد که بیشتر بافنده ها را زنان و دختران تشکیل می دهند.

ارتباطات و تأثیر آن در موقعیت دامغان و شیوه زندگی مردم

از دامغان که بر سر راه تهران - مشهد قرار دارد، دو راه اصلی از آن می گذرد: جاده آسفالتی و راه آهن تهران - مشهد، دامغان نسبت به دیگر شهرستان های استان سمنان از یک موقعیت دیگری برخوردار است و آن راه آسفالتی ای می باشد که از دشت کویر می گذرد و جندق واقع در جنوب دشت کویر را به دامغان که در شمال دشت کویر واقع است، وصل می کند. این راه که طول آن نه تنها در دشت کویر بیش از ۱۵۰ کیلومتر است، از راههای مال روی باستانی ایران بوده که بسیاری از

دانشمندان و محققان خارجی نیز به وسیله شتر آن را دیده و طی کرده اند. اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به ویژه در دهه ۷۰ اقدام به آسفالت آن کردند که برای تمام اتومبیل ها (باری و سواری و اتوبوس) قابل عبور است. این راه نقش بسیار مهمی در اقتصاد کشور به ویژه کوتاه شدن راهها و کاهش ترافیک بسیاری از شهرها مانند سمنان و تهران، کاشان و غیره دارد. با احداث این راه و راهی از دامغان به مناطق شمالی کشور، واقع در دامغان از موقعیت بسیار استثنایی برخوردار شده و می شود و بر سر یک چهار راه اصلی کشور (جاده های آسفالتی و راه آهن) قرار گرفته است که جنوب کشور را به شمال و شرق آن را به غرب آن وصل می کند. البته در شهرستان گرمسار نیز یک راه کویری به طول حدود ۳۵ کیلومتر وجود دارد که جنوب دشت کویر را به شمال آن، از طریق یک جاده سنگ فرش مربوط به دوره شاه عباس صفوی وصل می کند، هر چند این راه از نظر قدمت و اهمیت آن در گذشته، بسیار قابل توجه است ولی به دلیل خراب شدن پل ها و عدم توجه به آن، متروک و بی اهمیت شده است و برعکس، جاده کویری جندق - معلمان در جنوب دامغان با داشتن طول به مراتب بیشتر (حدود ۱۵۰ کیلومتر) و ایجاد تأسیسات لازم برای مسافران در کنار آن (پناهگاه، آب انبارها و غیره) از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است و برای هر وسیله به آسانی قابل عبور، می باشد.

علاوه بر راه، تمام نقاط شهرستان دامغان زیر پوشش برنامه های شبکه سراسری رادیو تلویزیونی کشور قرار دارد که توسط فرستنده های مرکز سمنان، هدایت می شود. سیستم ماکرو ویو نیز بر شهرستان دامغان تسلط دارد. به گونه ای که این شهرستان از لحاظ ارتباط مخابراتی بین شهری و خارج از کشور تحت پوشش آن (ماکرو ویو)، می باشد.

به دلیل وجود شبکه ارتباطی راهها در نقاط مختلف شهرستان دامغان، ارتباط و داد و ستد اهالی ساکن در نواحی شمال این شهرستان بیشتر با استان گلستان و مازندران

است که این همجواری در سبک و شیوه زندگی آنها نیز موثر بوده است. مردم ساکن در نواحی مرکزی و جنوبی نیز با شهرستانهای سمنان و شاهرود ارتباط و مراوده تجاری دارند.

تعداد و چگونگی پراکندگی جمعیت و انواع معیشت مردم، شهرستان دامغان:

به موجب آمارهای به دست آمده از سر شماری نفوس، تعداد جمعیت این شهرستان هر دهه، افزایش یافته است و در سال ۱۳۶۵ از مرز ۶۷ هزار و در سال ۱۳۷۵ از مرز ۷۰ هزار گذشته، ولی هر دهه، جمعیت روستایی نسبت به شهری کاهش یافته است به عنوان مثال، در سال ۱۳۵۵ جمعیت ساکن در شهر، ۱۷۱۷۴ نفر و ساکن در روستاها، ۳۰۷۴۲ نفر بوده، در حالی که در سال ۱۳۶۵، جمعیت شهری به ۳۴۰۵۷ و جمعیت روستایی به ۳۳۷۵۱ نفر رسیده است. اما در دهه ی اخیر آهنگ مهاجرت روستائیان به شهر تندتر هم شده است. تعداد جمعیت در سال ۷۵ به ۷۹ هزار نفر رسیده که تعداد مردان، ۵۰۰ نفر بیش از تعداد زنان بوده است.

با توجه به شرایط طبیعی و ارتباطی مساعد و مناسب در بخش شمالی و شمال شرقی و شمال غربی دامغان، بیشترین تراکم جمعیت این شهرستان در این قسمت هاست. در بخش جنوبی به علت نامساعد بودن شرایط آب و هوایی و نیز نامساعد بودن خاک و وجود کویر و نیز فقدان آب خوب و کافی و همچنین دور بودن از جاده های اصلی، تراکم جمعیت کم است.

در گذشته، عمده مشاغل مردم، کشاورزی بوده ولی هر چه زمان می گذرد از شاغلین این بخش کاسته می شود و به خصوص که فرزندان این طبقه و نیز حرفه دامداری، کمتر به شغل پدری خود روی می آورند و با عزیمت به شهرها حرفه دیگری را برای خود پیدا می کنند و با توسعه صنعت و ایجاد کارگاهها، اشتغال در این زمینه نیز رو به افزایش است، همینطور در زمینه خدمات، چون معادن بسیاری

در منطقه ی دامغان وجود دارد، عده ای قابل نیز از این راه امر از معاش می کنند و در سالهای اخیر با ایجاد کارگاههای استفاده از املاح کویر، اشتغال در این زمینه نیز فراهم شده است. بافتن گلیم و قالی نیز از قدیم در این منطقه رواج داشته و امروزه نیز رواج دارد که بیشتر توسط زنان و دختران انجام می شود. با توسعه مدارس و ایجاد دانشگاه بر تعداد تحصیلکرده های شهرستان به میزان چشم گیری افزایش یافته که برخی از آنها با تدریس در مدارس و دانشگاهها، امرار معاش می کنند.

جاذبه های توریستی شهرستان دامغان

خداوند، مناطق مختلف شهرستان دامغان را زیبا آفرید و خلق خدا در گذشته دور، شهر دامغان را لذا هم شهر و هم مناطق طبیعی، آن دارای بناها و مناظر طبیعی زیبا هستند.

در شهر دامغان بناهای متبرکه، آموزشی، بهداشتی و بازرگانی قدیمی ساخته شده که قدمت بعضی از آنها به قرنهای می رسد مانند: مسجد، مدرسه، حمام عمومی، کاروانسرا، ضمن آنکه از لحاظ سبک و هنر بکار رفته زیبا هستند، بطور هماهنگ و در فواصل از یکدیگر بنا شده اند که نه تمرکزی بهبوده و نه توزیعی دور از اقتصاد شهری را سبب می شوند و از این لحاظ نیز بخش قدیمی شهر دامغان از بافت بسیار مناسب و زیبایی برخوردار است، به عبارت دیگر، دامغان شهری بوده است منسجم که پیکره های اصلی و فرعی اش با یکدیگر هماهنگ شده اند و فضائی را به وجود آورده اند که هم تابع اقلیم و هم تابع تاریخ و هم پیرو نیازهای کارهای تولیدی و انجام مراسم مذهبی و امور آموزشی و خدماتی بوده و محلات شهر، هر یک مجهز به بناهای خاص خدمات عمومی (از مذهبی تا بهداشتی و از مدارس تا دکانها) بوده است.

از ویژگیهای بخش قدیمی شهر دامغان، نسبت به دیگر شهرهای استان سمنان و حتی دیگر شهرهای کشور، این است که در هیچ شهری جز دامغان کوچه ها و

گذرهای فراخ را نمی یابید که جویهای آب از میان آن بگذرند و از سر دیوار هر حیاطی، درختی و یا شاخه ها آن، خود را به رهروان عرضه کند. اما دست کم، از دو دهه پیش به این طرف، شهر دامغان شاهد رویدادهایی بوده و هست که به دگرگونی آن دامن زده و توسعه هماهنگ آن را در راستاهای نو، قرار داده اند.

علاوه بر شهر دامغان که با داشتن سبکی خاص خود و بناهای متبرکه و فرهنگی و تجاری قدیمی بسیار جالب، به عنوان جاذبه های توریستی (که به آنها فقط اشاره ای شد) هم در مناطق کوهستانی بالا دست و هم در مناطق دشتی و کویری پائین دست، با اقلیم و چشم اندازهای متفاوت، مناظر و امکاناتی وجود دارد که می توانند به عنوان محل های توریستی، مورد توجه بیشتری قرار گیرد. به عنوان مثال: چشمه علی با مناظر طبیعی بسیار زیبای آن در مناطق کوهستانی و بیلاقی در شمال دامغان (در رشته کوه البرز) که تفرجگاه عمومی ساکنان شهر و مناطق اطراف برای حدود هفت ماه از سال می باشد، از جاذبه های توریستی این منطقه به شمار می رود. اما متأسفانه به علت تنگ و نامساعد بودن راه، و مشکل بودن رفت و آمد و حتی بروز خطراتی برای عابران، از این محیط مستعد و زیبا به درستی استفاده نمی شود.

نواحی دشتی جنوبی دامغان که ضمن داشتن آب و هوای خشک، از تنوع شرایط طبیعی بسیار جالبی برخوردار است از آن جمله اند:

کویر حاج علی قلی یا کویر چاه جام و تنوع پوشش زنده (گیاهان) و پوشش غیرزنده آن (نمکزار و تپه های ماسه ای به اشکال مختلف).

ارتفاعات جنوبی دامغان که دشت دامغان را از منطقه ی دشت کویر جدا می کند. این کوههای کم ارتفاع، با دارا بودن ترکیبات و تشکیلات متنوع، مناظر الوان و زیبایی را بوجود آورده اند که برای هر بیننده ای بسیار جالب است، به ویژه

گنبد‌های نمکی آن.

واحه‌ها یا روستاهای کوچک حاشیه دشت کویر مانند معلمان و سینگ و غیره که نمونه‌ای از یک زندگی در شرایط سخت طبیعی و اقلیم خشک و نامساعد را نشان می‌دهد که در سالهای اخیر به علت پرت و دور افتاده بودن آن، تأسیساتی را در آن برای تولید برق از انرژی خورشیدی بوجود آورده اند که بر جاذبه‌ی توریستی این منطقه افزوده است. این روستاها در واقع در حکم بنادر در «دریای کویر» هستند با این تفاوت که به جای آب، در ساحل دریای خشک و نمکی سابق قرار گرفته‌اند. سازندها یا تشکیلات زمین ساختی مربوط به دوران سوم زمین شناسی به نام نئوژن که بعد از روستای معلمان و در ساحل دریای نمک (دشت کویر) واقع شده و با داشتن ترکیبات گوناگون (نمک، رس و غیره)، مناظر ایوان و بسیار زیبایی دارند.

در اینجا قابل ذکر است که در آریزونا و کالیفرنیا آمریکا از این نوع تشکیلات زمین ساختی وجود دارد که به آن گلدن کینون (Golden canyon) یعنی زمین‌های فرسایش یافته طلائی می‌گویند و از مواردی است که توریست را به آن نقاط جلب می‌کند و از این راه درآمد سرشاری هم دارند. اما در کشور ما با داشتن این گونه تشکیلات، چه در این منطقه و چه در مناطق دیگر استان و کشور آنها در سطحی بسیار وسیع و زیباتر از آنچه در آمریکا است، به آنها توجه نداریم و بدون استفاده مانده و حتی آنها را به عنوان عوامل نامساعد و مایه بدبختی منطقه می‌پنداریم.

دشت وسیع و کویر بزرگ با مناظر الوان و بسیار زیبای آن که بر اثر پوشش انواع مختلف املاح، هر قسمت آن به یک رنگ و شکل دیده می‌شود مانند کویرهای پف کرده، کویرهای چریه، کویرهای قشری با تخته‌های نمک و غیره و غیره.

احداث راه آسفالته از داخل دشت کویر در سالهای اخیر و نیز ایجاد تأسیسات برای رفاه مسافران و عابران در کنار آن و به خصوص به هنگام حرکت در اوقات گرم سال و روز، با تشکیل سراب در هر قسمت از این راه (حدود ۱۵۰ کیلومتر) مناظر بسیار

زیبا و متنوعی دیده می‌شود بطوری که مسافر یا عابر، به هنگام عبور از این راه، خواب را بر خود حرام می‌کند تا، از دیدن این مناظر متنوع و آرامش بخش محروم نماند. با عبور از دشت کویر، و طی چند کیلومتر در نواحی کویری به جندق می‌رسیم که این شهر کویری یا بهتر بگوئیم بندر جنوبی «دریای کویر» نیز، با داشتن قلعه باستانی (زندان اردشیر) و غیره، جاذبه‌های دیگری برای توریست دارد.

بنابر این شهرستان دامغان از لحاظ جاذبه‌های توریستی غنی است که اگر درست برای آن برنامه ریزی بشود می‌توان هر گروه توریست را برای چندین روز در دامغان سرگرم کرد:

ساختمانها و آثار باستانی در شهر

چشمه علی و دیگر مناظر زیبای مناطق کوهستانی، به ویژه اگر راه دامغان - چشمه علی - مازندران با کیفیت خوب قابل رفت و آمد باشد که از این طریق می‌توان توریست را در دره‌های زیبا تا مرز مازندران و یا حتی شهرهای آن به پیش برد و سرگرم کرد.

کویر حاج علی قلی، و دشت کویر و ارتفاعات و روستاهای جالب و دیدنی حاشیه دشت کویر.

دشت کویر و راه رؤیایی آن و امکان بردن توریست تا جندق از این طریق.

با توجه به اینکه دامغان دارای باد زیاد است و نیز از هوای آفتابی زیادی در طول سال برخوردار است، بویژه نواحی جنوبی آن، با ایجاد تأسیسات لازم برای استفاده از این نیروها (باد و آفتاب) در جهت گرفتن برق از آنها و یا گرم کردن آب منازل، ضمن آنکه رفاه ساکنان این مناطق تأمین می‌شود (به ویژه که تا چند سال دیگر نفتی برای صادرات هم وجود ندارد) بر جاذبه‌های توریستی منطقه دامغان، افزوده می‌گردد.

به علاوه تأمین آب آشامیدنی مناسب با استفاده کامل از چشمه علی برای شهر

دامغان، جلوگیری از تخریب آثار باستانی، به ویژه از بین بردن امکان تخریب شهر از طریق سیل با احداث سیل بند و غیره و توسعه راه دامغان - چشمه علی - شمال، از جمله اقداماتی است که می تواند در بهبود وضع زندگی ساکنان این مناطق و نیز جذب توریست بسیار موثر واقع بشود.

(به امید آن روز)

با گل واژه های منوچهر دامغانی

محمد عظیمی

لطافت نگاه هنگامی به بلوغ می رسد که آبشخور سرچشمه های نوازش گر و سبزینه های معطر، در اندیشه های شاعرانه متبلور شود و در شیوه موسوم به خراسانی، هیچ شاعری را یارای هم تراز با ابوالنجم احمد بن قوص بن احمد نیست که گلزار جهان را با نغمه های پرندگان در کمال زیبایی و سادگی تشبیهات بیان نماید.

خاک پنداری به ماه و مشتری آبتن است مرغ پنداری که هست اندر گلستان شیرخوار
آگاهی از ادبیات عرب و علوم آن روز، تکامل بخش شاعری است که با طراوت سرزمینش، بهار آرامش و آسایش را فارغ از درد و غم می سراید و عشق به جهان شادمانه را نجوا می کند. با آنکه زمان دقیق تولد شاعر مشخص نیست، ولی می توان گفت که او در دوره ای می زیست که کومش، گرگان و طبرستان به عنوان یک ولایت در حوزه حکومتی آل زیار بودند و از دیگر سو با دولت غزنویان تحت سیطره حکومت عباسیان قرار داشتند. با توجه به شعری که شاعر خود را در دوره سلطنت مسعود غزنوی، برنا معرفی می کند، می توان گفت که تولد شاعر در دوره سلطان محمود بوده است. او از ملتقای جنگل و کویر، دل به مرکزیت حکومت بست و سالهایی از عمرش را در گرگان و مازندران به سر برد و نفحات این سرزمین رشک انگیز را در شعر خویش شکوفا کرد.

چو مار شکنجی و ماز اندر آن
شکم کرده هنگام زادن گران

برآمد ز کوه ابر مازندران
به سان یکی رنگی حامله